

PROBLEMA SCLAVAJULUI GRECO-ROMAN LA CEL DE-AL XI-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

Cum era de așteptat, cum se putea desluși, fie și numai din citirea rezumatelor anumitor comunicări înscrise în programul întocmit cu doi ani în urmă de Comitetul de organizare, cel de-al XI-lea Congres internațional de Științe istorice, întrunit la Stockholm între 19 și 28 august 1960, avea să prilejuiască o confruntare hotărâtă nu numai a rezultatelor obținute, dar mai ales a concepțiilor afișate și a metodelor folosite de participanții la această importantă reuniune internațională. Măcar că, sub raportul numărului referatelor și al comunicărilor atribuite comitetelor de istorici din țările socialiste, situația acestora se anunța la Stockholm incomparabil mai bună decât la Roma în 1955, din înscrierea la loc de cinste — îndeosebi în programul secției de metodologie — a unor rapoarte elaborate de autori cunoscuți pentru vederile lor reacționare nu era greu să se înțeleagă că intenția Comitetului internațional, sau cel puțin a anumitor curente reprezentate în acesta, era de a reduce la minimum posibilitățile de afirmare ale cercetătorilor marxisti, organizînd, totodată, în sectoare felurite ale istoriei universale, atacuri uneori fătîșe alteori deghizate împotriva valabilității învățăturii materialist-istorice despre formațiile social-economice și succesiunea lor de-a lungul vremurilor.

Din acest punct de vedere, cu deosebire grăitoare era programarea ca prim raport în secția I (deci ca prim raport al Congresului întreg!) a unui text elaborat de istoricul vest-german Erich Rothacker: *Die Wirkung der Geschichtsphilosophie auf die neueren Geschichtswissenschaften*, al cărui caracter polemic se întrevade din titlu și căruia personalitatea autorului — denunțat de istoricii din Germania Democrată ca ideolog al nazismului — trebuia să-i confere o semnificație anume. Dar ofensiva de care vorbesc nu s-a restrîns, cum s-ar putea crede, la domeniul filozofiei ori al metodologiei istoriei, nici nu s-a desfășurat exclusiv în cadrul oficial al Congresului. Unele publicații ocazionale, larg răspindite printre congresiști, — ca voluminosul număr special din revista vest-germană *Saeculum*, închinat realizărilor istoriografiei în U.R.S.S. — ținteau, firește, nu să popularizeze, ci să discrediteze materialismul istoric ca metodă de cercetare a trecutului,

punînd în discuție rezultatele obținute în ultimii douăzeci de ani de etnografii, arheologii și istoricii sovietici ai antichității sau ai unor epoci mai noi.

În ciuda intențiilor ostile care o inspiră și a tonului polemic în care e redactată, publicația la care mă refer e reprezentativă pentru ecoul pe care — trecînd peste orice obstacole — materialismul istoric îl trezește în gîndirea unor învățați din țările capitaliste: ostili țărilor socialiste și revoluției culturale în curs de desfășurare în fiecare din ele, dar împinși parcă fără voia lor să proclame rodnicia metodologiei marxiste, pe care n-o pot nega și despre care trebuie să recunoască — așa cum face unul dintr-înși într-o frază stingherită — că a îmbogățit știința prin modul original de a pune probleme și de a le rezolva: *die ökonomische Geschichtsauffassung des Marxismus-Leninismus, der die Wissenschaft neue fruchtbare Fragestellungen und Erkenntnisse verdankt...*¹.

Dar, ca să revin la problema care face obiectul acestei note, se cade să arăt că în ordinea de zi a Congresului aceasta s-a bucurat nu numai de atenția unor cercetători izolați — unii materialişti, alții idealişti — din Anglia, Iugoslavia, Polonia ori Germania Federală, dar și de cîstea unui raport special, ceea ce înseamnă că o zi întreagă din cele șase, cit au ținut ședințele, avea să fie consacrată discutării unui text dinainte cunoscut, pornind de la care urmau să se producă diferitele luări de poziții. Acest referat de bază a fost încredințat de Comitetul de organizare profesorului Siegfried Lauffer de la Universitatea din München cunoscut pentru lucrările publicate în cursul ultimilor ani în legătură cu minele de argint de la Laureion². Titlul lui e: *Die Sklaverei in der griechisch-römischen Welt*³, și asupra unora din tezele formulate în el îmi propun să mă opresc aici, încercînd să pun în lumină, întemeiat pe un exemplu elocvent, poziția falsă pe care se situează într-o problemă de bază a lumii antice unii învățați din Apus, împinși de considerații politice să apere vederi de care ar fi roșit predecesorii lor din secolul al XIX-lea, în această privință și în altele mai lipsiți de prejudecăți și mai progresiști decît urmașii lor angajați pe făgașul « războiului rece ».

Cum o lasă să se înțeleagă titlul raportului, Lauffer nu-și propune să se ocupe de orînduirea sclavagistă ca atare, nici de locul acesteia în dezvoltarea istorică a omenirii. Intenția lui mărturisită e aceea de a caracteriza sclavagismul în lumea greco-romană, și chiar pe acesta în momentele lui de maximă înflorire, fără a stăruia asupra împrejurărilor care i-au dat naștere, ori asupra celor ce i-au determinat pieirea. În aceste condiții, se înțelege că în ciuda unei documentări întinse și a cîtorva puncte de vedere judicioase în unele probleme izolate, raportul nu depășește ca metodologie nivelul contribuțiilor mai vechi ale unor Wallon, Rostovtzev sau William Linn Westermann.

Lauffer are desigur dreptate atunci cînd arată că lumea antică trebuie înțeleasă în caracteristicile ei proprii, ceea ce implică opoziție la orice tendință de modernizare, în felul acelora de care s-au făcut vinovați într-un trecut recent Eduard Meyer, Robert von Pöhlmann ori Rostovtzev. El are de asemenea

¹ Fr. Vittinghoff, în vol. *XIe Congrès Intern. des Sciences Historiques. Résumés des communications* (Stockholm, 1960), p. 71.

² *Die Bergwerksklaven von Laureion. 1. Teil: Arbeits- u. Betriebsverhältnisse. 2. Teil: Gesellschaftliche Verhältnisse, Aufstände* (Akademie der Wiss. u. Literatur in Mainz, Abhdl. d. Geistes u. Sozialwissenschaftlichen Klasse, 1954–1956).

³ *XIe Congrès Intern. des Sciences Historiques, Rapports* (Stockholm, 1960), p. 71–96.

dreptate atunci cînd atrage atenția asupra obligației pentru istoric de a studia sclavagismul « și din punctul de vedere al sclavilor, nu numai din acel al oamenilor liberi ». Tot așa, atunci cînd — vorbind de răscoalele din secolele II—I î.e.n. — protestează împotriva întrebuintării termenului « revoluție » pentru a caracteriza asemenea mișcări, oricît de ample și de violente, sau atunci cînd tăgăduiește existența — la sfîrșitul sec. II î.e.n. — a unei « organizații mondiale » a sclavilor, care ar fi pregătit și dezlănțuit între 140 și 100 răscoalele de mari proporții care au zguduit lumea mediteraneană, chiar dacă în alt loc admite « unele contacte prin agenți și prin propagandă », care ar fi constituit, ni se spune, « un mijloc de agitație supra-regională a sclavilor », ceea ce, cum e ușor de văzut, nu se deosebește decît prin nuanțe imperceptibile de interpretarea tendențioasă a lui Kahrstedt, după a cărui opinie, exprimată într-o lucrare de acum treizeci de ani¹, între 130 și 63 î.e.n. ar fi funcționat o adevărată « internațională », a cărei activitate subversivă avea să fie curmată de Sylla și Pompeius.

Pentru a încheia cu înșirarea tezelor lui Lauffer cărora le putem acorda adeziunea noastră, aș vrea să subliniez interesul sugestiei ca în viitor istoricul culturii antice să țină în mai mare măsură seamă de aportul sclavilor la elaborarea patrimoniului spiritual al lumii greco-romane. Cit adevăr se ascunde în această propunere se poate înțelege parcurgînd cu mintea lungul șir al scriitorilor și gînditorilor antici de origine servilă, de la Bion Borysthenitul pînă la Epictet. Problema mi se pare a prezenta, de altă parte, și un interes metodologic, în sensul că pentru a explica tendințele și caracteristicile oricărei opere de ideologie trebuie să ținem seamă de poziția de clasă a autorului ei. În acest sens, și ca să citez un exemplu, mi se pare revelatoare ipoteza lui Emmanuele Ciaceri, care, pentru a explica evidenta simpatie pentru sclavi și cauza sclavilor manifestată de Diodor în relatarea răscoalelor siciliene de la sfîrșitul sec. al II-lea, presupune în chip verosimil că autorul *Bibliotecii istorice* ar fi folosit în această parte a lucrării lui o scriere astăzi pierdută a lui Caecilius din Kale Akte, fost sclav și aproape contemporan al evenimentelor descrise².

Alături de aceste teze al căror temei nimeni nu se va gîndi să-l pună la îndoială, există însă în Raportul pe care-l analizez numeroase teze contestabile și unele de-a dreptul greșite. Greșită, între altele, mi se pare afirmația după care, în cazul răscoalelor de sclavi, nu s-ar putea vorbi nicicînd și nicăieri de o solidarizare a acestora cu populația liberă, săracă. Cel puțin în cazul răscoalei lui Spartacus lucrul e susținut de Appian, care, expunînd extinderea mișcării gladiatorilor în Campania, arată limpede că sclavilor li s-ar fi alăturat de la început sărăcimea liberă de pe ogoare: ἀποδιδράσκοντας οἰκέτας καὶ τινας ἐλευθέρους ἐκ τῶν ἀγρῶν³.

De asemenea nu pot fi de acord cu afirmația potrivit căreia mișcări de eliberare de oricît de mari proporții ar fi fost determinate de « motive religioase și naționale ». După știința mea, comunitatea de origine a sclavilor (ceea ce Lauffer pare a înțelege prin « motiv național ») a jucat un rol important în acțiunea acestora — favorizîndu-le solidarizarea — după izbucnirea unor mișcări de eliberare

¹ Götting. Gelebrt. Anz., 1926, p. 97; 1928, p. 484.

² Roma e le guerre servili in Sicilia, în *Processi politici e relazioni internazionali*, Roma, 1918, p. 63—64.

³ B.C., I 116.

(în răscoalele siciliene și în aceea a lui Spartacus, de pildă): nicăieri ea n-a constituit însă o *cauză* a unei răscoale. Tot așa, în ce privește pretinsul motiv religios: comunitatea de credință a putut contribui la strângerea legăturilor dintre sclavi, așa cum a putut oferi conducătorilor anumitor răscoale un prestigiu sporit în ochii răsculaților: cazul lui Eunous, în prima răscoală siciliană, sau acel al lui Spartacus, despre care Plutarh ne informează că ar fi avut ca soață o femeie înzestrată cu darul profeției¹.

În aceeași ordine de idei, socot că problema a ceea ce s-ar putea numi *programul* răscoalei heliopolitilor e minimizată, atunci când se afirmă despre ei că ar fi fost pur și simplu adepți ai religiei solare. Lauffer însuși trebuie să admită că în anume speculații mistico-filozofice Soarele era simbolul dreptății (și al egalității sociale, adaug eu, cum rezultă limpede din utopia lui Jamboulios sau din monedele bătute de Saumakos îndată după preluarea puterii), și pentru mine nu încapă îndoială că adoptarea de către tovarășii de luptă ai lui Aristonikos a numelui de *heliopolitai* n-avea numai semnificația unei mărturisiri de credință religioasă. Mai mult decît în altă răscoală de sclavi din antichitate, mi se pare a recunoaște aci eoul unui program de reforme de felul celor elaborate periodic de filozofii stoici, mai mult sau mai puțin în acord cu doctrina oficială a Porticului. Studiul lui Bidez: *La cité du monde et la cité du Soleil chez les philosophes Stoïciens* a aruncat asupra acestei probleme o lumină nouă și, ținînd seama de rolul activ jucat de Blossios ca teoretician al răscoalei, e surprinzător că el n-a fost utilizat de Lauffer, nici nu figurează în bibliografia Raportului².

Am relevat înainte împrejurarea că, în chip vizibil, Lauffer atribuie motivelor religioase o importanță exagerată în explicarea răscoalelor sclavilor. O tendință asemănătoare își face loc în afirmația după care « creștinismul ar reprezenta cea mai mare și mai plină de succes (*erfolgreichste*) mișcare de acest fel din lumea veche ». Nu știu cîți istorici ar fi dispuși să subscrie o asemenea judecată. Personal, nu pot să uit că au trecut multe veacuri de la apariția creștinismului înainte ca sclavajul să fi încetat să existe, după cum nu pot uita că în însăși învățătura creștină despre sclavi și sclavie s-a petrecut o rapidă transformare în sens conservator, analogă aceleia petrecute în ansamblul învățăturii evanghelice și care, cum a pus-o în lumină între alții Ranovici, avea să transforme mesajul revoluționar al creștinismului primitiv într-o doctrină tot mai consecvent reacționară.

Rezerve hotărîte trezește și afirmația după care, de-a lungul întregii antichități, între munca oamenilor liberi și aceea a sclavilor n-ar fi existat nici o deosebire calitativă sau de randament. Pentru ilustrarea acestei teze, se citează exemplul sclavilor-mineri de la Laureion, a căror situație autorul a studiat-o în chip special. Se cunosc însă aprecierile în această materie ale unor Pliniu și Columella (« *coli rura ab ergastulis pessimum est, ut quidquid agitur a desperantibus* »³; « *omne genus agri tolerabilius... sub liberis colonis quam sub vilicis servis habere* »⁴) și, la rigoare, ele ar fi de ajuns pentru a dovedi că opinia împotriva căreia se ridică Lauffer nu constituie « eine unbelegbare Annahme », cum susține el, generalizînd în chip nepermis.

¹ Crassus, VIII 2.

² *Bulletin de la classe des Lettres de l'Académie de Belgique*, 1932, p. 244-294.

³ N.H., XVIII 31.

⁴ *De re rust.*, I 7, 6.

În alt loc se face încercarea de a se acredita părerea după care soarta sclavului ar fi fost în realitate mai bună decît cea a lucrătorului liber. În general vorbind, deprinderea de a folosi într-o asemenea discuție declarațiile vizibil tendențioase ale unor personaje de comedie nu mi se pare justificată. Și-apoi socot că autorul trece cu prea mare ușurință asupra gravelor neajunsuri decurgînd pentru sclav din privațiunea de libertate. Din acest punct de vedere, mult mai aproape de adevăr era autorul antic care pune pe un sclav să declare că, o dată cu transformarea lui în rob, și-a pierdut « jumătate din bărbăție ».

Nu fără uimire se citește și propoziția potrivit căreia, în economia Greciei și a Romei, singurul factor de inițiativă și răspundere, deci singurul factor de progres ar fi fost sclavul. Firește, nimeni nu se va gîndi să conteste că printre sclavi se vor fi numărat foarte mulți indivizi înzestrați cu inteligență și energie. Aceste calități virtuale nu deveneau însă reale decît prin eliberare, de aceea izvoarele ne vorbesc numai despre *liberți* ajunși la situații înfloritoare în comerț și finanțe. Singură libertatea putea pune în valoare aceste calități latente și numai pentru a-și merita libertatea vor fi fost dispuși sclavii să desfășoare în interesul stăpînilor lor o mare și utilă activitate. De aici însă și pînă a vorbi despre sclavi ca de niște elemente pline de inițiativă, capabile să favorizeze progresul social, e desigur o distanță. Privită în ansamblu, instituția sclaviei a contribuit la mersul înainte al omenirii, a fost deci un factor de progres. Dar a face această afirmație despre fiecare sclav în parte e o evidentă exagerare, dacă nu o voită denaturare.

Tot o denaturare e și afirmația potrivit căreia, « în general vorbind », raporturile dintre sclav și proprietarul său n-ar fi fost diferite de acelea dintre « stăpîn și slugă în piesele de teatru ale secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea ». Aci, pe lingă imprudența de a lua drept criterii de adevăr replicile unor personaje de comedie și unele situații vizibil inventate, se comite greșeala de a uita că oriunde și în orice vreme situația sclavilor de casă a diferit fundamental de aceea a sclavilor din mine, din ateliere și de pe ogoare. Textele sînt în această privință categorice și n-ar fi desigur greu să se întocmească o antologie elocventă, față de a cărei mărturie să apară ca o amară ironie fraza din Raport unde se proclamă capacitatea omului antic, și îndeobște a sclavilor, de a atinge ceea ce Lauffer numește uneori « independență spirituală », alteori « libertate interioară ». Ar fi să ne amăgim singuri, și într-un chip ridicol, dacă ne-am mulțumi să credem că starea de spirit a atîtor milioane de exploatați, vreme de atîtea veacuri, s-ar fi mărginit la această filozofică indiferență. Nu se vede, în aceste condiții, cum s-ar explica răscoalele de proporții mai mari sau mai mici care se țin lanț din primele veacuri ale mileniului I pînă sub Imperiu și care, după mărturia unui eminent cunoscător al lumii vechi, cum a fost Tarn, făcea ca în epoca elenistică oamenii cu stare să trăiască în așteptarea unei iminente și înfricoșătoare răsturnări sociale ¹.

Pagini ca aceea pe care o comentez pun în lumină o lipsă a Raportului ale cărei urmări sînt pe cît de multe pe atît de grave: ignorarea luptei de clasă ca fenomen obiectiv și ca motor al procesului istoric. Din acest punct de vedere, apare curioasă poziția autorului, care într-un loc caracterizează raportul fundamental dintre sclav și omul liber, în lumea veche, drept o « opoziție latentă », dar care în altă parte încearcă să ne convingă că această opoziție n-ar trebui

¹ *La civilisation hellénistique* (tr. fr. Lévy), Paris, 1936, p. 119 și urm.

socotită ca o expresie a luptei de clasă, întrucât, ni se spune, atunci când sclavii se ridicau împotriva stăpînitorilor lor o făceau ca urmare a unui impuls individual, nu pentru că ar fi fost conștienți de poziția lor în societate, pentru că ar fi avut ceea ce numim astăzi o « conștiință de clasă ». Aci, cum e ușor de văzut, se ascunde o confuzie — involuntară sau voită. E evident (și de altminteri nici un istoric marxist nu se va gîndi s-o conteste) că, de-a lungul întregii istorii a antichității, sclavii au fost lipsiți de conștiință de clasă, n-au acționat pătrunși de nevoia de a pune capăt sclaviei ca instituție, ceea ce și explică — fie spus în trecut — eșecurile lor în atîtea lupte de eliberare. Aceasta nu înseamnă însă că acele lupte n-ar trebui socotite ca manifestări ale luptei de clasă, nici că o istoriografie științifică a antichității n-ar avea dreptul să opereze cu categorii și noțiuni create în zilele noastre. Ideea de clasă socială e o cucerire recentă, și totuși nimeni nu șovăie s-o folosească atunci cînd analizează structura oricărei societăți trecute. Tot așa, noțiunea de luptă de clasă și importanța ei pentru procesul istoric au putut fi puse în lumină de Marx fără ca aceasta să ne împiedice să-i recunoaștem manifestările chiar de la începuturile societății sclavagiste.

A vorbi de « ostilitate latentă » în loc de « luptă de clasă » nu e însă numai o greșeală de terminologie: e și una de orientare metodologică, a cărei gravitate apare în adevărata-i lumină atunci cînd Raportul atinge în trecut problema originilor sclavajului în lumea greacă. Că explicația acestei instituții e de natură economică, nici chiar Lauffer nu se gîndește s-o tăgăduiască. Mi se pare însă că ia efectul drept cauză, atunci cînd scrie: « abia prin organizarea de către grecii răsăriteni a unui negoț de oameni, începînd din sec. al VII-lea, ia ființă sclavajul antic ca factor social nou, în opoziție cu situația din societatea homerică ». În realitate, organizarea comerțului de oameni la care se face aluzie și care a contribuit puternic la dezvoltarea relațiilor sclavagiste e una din urmările fenomenului important care e apariția în cetățile Ioniei și în unele porturi ale Greciei europene a unei producții de mărfuri legate de apariția monedei și de dezvoltarea comerțului de peste mări, la rîndu-i consecință a vastei mișcări de colonizare. Așa se explică pentru ce locurile din Grecia, unde sclavajul atinge cele mai mari proporții sînt cetăți maritimo-comerciale de felul Atenei, Egeinei, Corintului, și tot așa se explică aparentul paradox (pe care Lauffer îl semnalează, dar nu încearcă să-l lămurească) al unei indiscutabile coincidențe între instaurarea unor regimuri democratice tocmai în centrele unde sclavajul avea să ia proporții mai mari. Ambele fenomene au aceeași obîrșie, în sensul că dezvoltarea în orașele în chestiune a unei intense activități comerciale-meșteșugărești trebuia să ducă la formarea unei păтури de întreprinzători, de marinari și de lucrători liberi ale căror interese se găseau în opoziție cu interesele aristocrației agrare. Pe plan economic, acest *demos* urban avea să favorizeze dezvoltarea unei producții de mărfuri în ateliere unde concentrarea unui număr crescînd de sclavi-meșteșugari se făcea puternic simțită; pe plan politic, revendica pentru sine drepturi de care fusese lipsit atîta vreme cît cetățile fuseseră guvernate de deținătorii averii funciare și pe care, la rîndu-i, avea să le refuze acelor pe a căror exploatare își întemeia poziția în societate.

Lăsînd la o parte alte cîteva teze discutabile, această rupere a problemei sclavajului de ansamblul dezvoltării economice și sociale a lumii vechi mi se pare lipsa de căpetenie a Raportului lui Siegfried Lauffer. Sensibilă de-a lungul întregii tratări, această greșeală metodologică e particular de sensibilă atunci

cînd se vorbește de sclavaj în Imperiul Roman, și mai ales cînd — în cîteva fraze stinghere și stingherite — se încearcă explicarea împrejurărilor în care sclavia antică a încetat să existe.

Pentru a încheia rapida-mi analiză, nu mi se pare inutil să amintesc propunerea pe care, după observațiile prezentate cu prilejul discutării raportului Lauffer, am găsit cu cale s-o înaintezi Congresului, în numele delegației romine și în numele meu personal. « Din pricina masei uriașe de materiale publicate sau încă inedite aflătoare în colecțiile și muzeele din lumea întreagă, — spuneam, — o adevărată istorie a sclaviei în antichitate n-a fost încă scrisă și nu poate fi realizată decît pe temeiul unei largi colaborări internaționale. Ca în atîtea alte sectoare ale științei antichității, ar fi de început și în acest caz prin publicarea de către specialiști a documentelor epigrafice, papirologice și arheologice pe regiuni sau provincii, înainte de a se trece la redactarea unei lucrări sau a unei serii de lucrări de sinteză, cuprinzătoare. Începuturi în această direcție s-au făcut sporadic — va fi de ajuns să amintesc lucrările lui D. Tudor pentru Dacia¹, ori pe ale lui Andras Mócsy pentru Pannonia². Momentul mi se pare însă potrivit ca asemenea inițiative izolate să fie încurajate și ca întreagă această activitate să fie încadrată într-un plan de cercetări, a cărei aducere la îndeplinire ar putea fi asigurată — sub auspiciile Comitetului internațional al științelor istorice — fie de o comisie anume constituită, fie de una din cele existente, la preocupările căreia ar urma să se adauge și această sarcină importantă ».

Indiferența cu care această sugestie a fost primită de participanții la ședință — în cea mai mare parte istorici din Germania Federală — lasă puține nădejdi că propunerea ar putea fi adoptată și realizată de Comitetul internațional. Situația părea deci sortită să rămînă multă vreme neschimbată, dacă, între timp, cu prilejul Conferinței de Studii clasice organizate de Academie și de Societatea de Studii clasice din R.P.R. la Eforie, între 18—25 septembrie 1960, un schimb de vederi cu delegații Uniunii Sovietice și ai celorlalte țări reprezentate în Comitetul pentru încurajarea studiilor clasice, cu sediul în Praga, nu m-ar fi convins că proiectul de care am vorbit ar putea fi realizat într-un viitor apropiat prin munca în comun a specialiștilor din statele socialiste. Un plan de ansamblu al problemei e în studiu și va fi făcut cunoscut de Institutul de Istorie de pe lângă Academia de Științe din Moscova, care, după toate probabilitățile, va asuma și patronajul publicației proiectate. Pînă atunci, același Comitet pentru încurajarea studiilor clasice pomenit înainte a luat asupra-și să contribuie la o primă explorare a terenului, înscriind în ordinea de zi a viitoarei sale conferințe, plănuită pentru primăvara 1962 la Plovdiv, în R.P. Bulgaria, problema sclavajului în lumea elenistică, și în primul rînd în regiunile din jurul Mării Negre.

De această măsură s-ar putea lega, de altă parte, inițiativa publicării unui *Corpus* al uneltelor folosite în agricultură din cele mai vechi timpuri pînă la sfîrșitul antichității, a cărui necesitate e evidentă și ale cărui modalități de realizare am avut puțină să le discut de curînd la Berlin cu colegi din diferite țări, participanți la sesiunea științifică organizată cu prilejul împlinirii a 150 ani de la întemeierea Universității « Humboldt ».

¹ *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957.

² *Die Entwicklung der Sklavenwirtschaft in Pannonien zur Zeit des Prinzipates*, în *Acta Ant.*, IV, 1956, p. 221—250.

Vremea redactării unei istorii cu adevărat științifice a sclavajului în lumea greco-romană e deci aproape, și această realizare va lăsa definitiv în umbră nu numai schițe sumare de felul memoriului lui Lauffer, dar până și ampla și, pentru vremea ei, progresist orientată *Histoire de l'esclavage dans l'antiquité* a lui Henri Wallon¹, care timp de mai bine de o sută de ani a adus servicii însemnate, dar care poate și trebuie să fie înlocuită printr-o operă nouă, la curent cu ultimele publicații de documente și pătrunsă de un alt spirit decât filantropismul la modă către jumătatea secolului trecut, cînd, de cealaltă parte a Oceanului, *Coliba unchiului Toma* își începea cariera uimitoare, ridicînd în conștiința celor mai variate cercuri ale opiniei publice o problemă ale cărei ecouri nu s-au stins pînă astăzi.

D. M. PIPPIDI

ВОПРОС О РАБСТВЕ В ГРЕЦИИ И РИМЕ НА XI МЕЖДУНАРОДНОМ СЪЕЗДЕ ИСТОРИКОВ

РЕЗЮМЕ

Подчеркивая большое внимание, уделенное вопросу о рабовладении в Греции и Риме на дискуссиях XI Международного съезда историков, состоявшемся в Стокгольме в августе 1960 г., автор высказал ряд соображений по существу и в связи с методологической ориентировкой доклада, предложенного на обсуждение Зигфридом Лауффером «Рабство в греко-римском мире».

В связи с этим высказано пожелание об издании в ближайшем будущем научной истории рабства в античном мире, составленной на основе широкого международного сотрудничества и Списка орудий, использованных в сельском хозяйстве с древнейших времен до конца античного периода.

LA QUESTION DE L'ESCLAVAGE GRÉCO-ROMAIN AU XIe CONGRÈS INTERNATIONAL DES SCIENCES HISTORIQUES

RÉSUMÉ

Relevant l'importance accordée à la question de l'esclavage gréco-romain au cours des débats du XIe Congrès International des Sciences Historiques réuni à Stockholm en août 1960, l'auteur formule une série d'observations de

¹ Trei volume: ediția I, Paris, 1847; a II-a ediție, Paris, 1879.

fond et d'orientation méthodologique en marge du rapport soumis à la discussion du Congrès par Siegfried Lauffer et intitulé: *Die Sklaverei in der griechisch-römischen Welt*.

Il exprime à cette occasion le désir de voir publier dans un proche avenir une histoire scientifique de l'esclavage dans le monde antique, dont la rédaction soit le fruit d'une collaboration internationale, ainsi qu'un Corpus des outils utilisés par l'agriculture depuis les temps les plus reculés jusqu'à la fin de l'Antiquité.
